

Соња НИКОЛОВА
Општина ШТИП

**БРИТАНСКИТЕ И АМЕРИКАНСКИТЕ ПОГЛЕДИ НА
ОПШТЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧКИТЕ И ЕКОНОМСКИТЕ
ОДНОСИ ВО ФЕДЕРАЛНА МАКЕДОНИЈА
(ЈУЛИ 1944-ЈАНУАРИ 1945)**

Abstract: *The political establishment of Great Britain followed the military, political and economic conditions that took place in Macedonia through the military missions that arrived on the territory of Macedonia in the autumn of 1943. British military representatives were tasked with monitoring only the military affairs which they were prepared for, and politics and economics were to be put aside. However, despite such directives, members of the military missions reported to their superiors on both political and economic conditions in Macedonia.*

Considering the political interest, they were primarily interested in the steps that the Macedonian leadership could take to realize the idea of uniting the three parts of Macedonia or forming a South Slav federation, which would essentially endanger British interests in Greece and Turkey. In addition to political interest, British military missions also referred to economic conditions and the daily lives of the people in their reports.

Key words: *political situation, economic situation, federation, autonomy, reports*

Уште во текот на војната (4 јули 1944) сојузничката воена мисија при Врховниот штаб на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Југославија добила извештај од „британските офицери за врска кои се однесуваат на карактерните особини на народот и условите на живот во западна МАКЕДОНИЈА“. Во извештајот се истакнува: „изгледа дека животниот стандард во оваа област е и секогаш бил многу низок дури и за Балканот. Народот е мрзелив, нечист, целосно недоверлив и природно нечесен. И покрај така нискиот животен стандард, народот изгледа незаинтересиран да му се подобри состојбата, особено што се однесува до животниот стандард кој навистина е многу полош

отколку пред војната“. Поради планинските предели кои доминирале „сиромаштијата во областа и општите услови на нечистотија кои преовладуваат, непријателот не го смета овој дел како погоден за добивање на храна“. Заклучиле дека „ако се испратат било какви суровини или друга опрема, тие нема да бидат употребени на најдобар начин“ и дека областа треба да има мала предност во добивањето храна и облека.¹ И следниот ден (5 јули 1944) капетанот Ламби, член на британската воена мисија Conserve во Македонија, кој се наоѓал со партизаните во северозападна Македонија, известил дека во неговата област имало „30.000 луѓе кои се без храна како резултат на неодамнешната бугарска офанзива“ и дека „генерал Апостолски има договорено да купи храна за нив во низинскиот дел, но ургентно му се потребни пари за оваа цел“.² Во радиограмата на британската воена мисија Conserve до одделот за Југославија и Албанија (10 јули 1944) се истакнува дека тие само делумно се согласувале „со BRASENOSE.³ На МАКЕДОНСКИОТ карактер може да се чини дека му недостасува искреност, но МАКЕДОНСКИОТ човек е многу добар борец и од голема доверба, како што јас можев да се уверам многу пати“.⁴

И во радиограмата на британската воена мисија Conserve до одделот за Југославија и Албанија (18 јули 1944) мисијата е децидна и бара „материјалот фрлен овде е добар за Србија, но листата за дистрибуирањето треба да биде фрлена на МАКЕДОНСКИ јазик во која ќе биде нагласена идната слобода на МАКЕДОНИЈА и ОБЕДИНЕТА ЈУГОСЛАВИЈА по војната“.⁵ Исто така во извештајот (19 јули 1944) на одделот за Југославија се известува дека „кап/етан/ Ламби целосно не се согласува со ПРЕСМЕТКИТЕ на капе/танот/ МЕКДОНАЛД во однос на карактерот на МАКЕДОНЦИТЕ. Според она што многупати го има видено кап/етанот/ ЛАМБИ може да изгледа дека им недостасува искреност, но како борци тие се одлични и се сосема доверливи“.⁶

За запознавање на британскиот политички естаблишмент со состојбите во Македонија од страна на политичко истражувачкиот од-

¹ Британските воени мисии во Македонија, документи 1942 – 1945, избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов (Скопје: Државен архив на Република Македонија, Матица Македонска, 2000), 184-185.

² Чепреганов, *Британските воени мисии*, 186.

³ BRASENOSE е британска воена мисија спуштена во областа Пајкон (Северна Грција) на 3 јануари 1944 година. Во ГШ на НОВ и ПО на Македонија пристигнува во средината на јануари 1944 година.

⁴ *Британските воени мисии*, 188.

⁵ *Британските воени мисии*, 196.

⁶ *Британските воени мисии*, 197-198.

дел на Министерството за надворешни работи на Велика Британија бил изработен и Меморандум за Македонија (26 август 1944), во кој, покрај тоа што биле изнесени податоци за географијата, населението, историјата, конфликтните интереси на соседните балкански држави и можните солүции на македонското прашање се прави осврт и на патните, економските и социјалните фактори. Подготвувачите на Меморандумот се осврнуваат на комуникациите во Македонија кои според нив биле „лоши. Постојат неколку железнички пруги и сите водат од Солун“. Во однос на земјоделството истакнуваат дека истото било примитивно и дека „индустријата, одгледувањето стока и обработувањето тутун и афион“ биле главните производи за трговија. Посебно потенцираат дека со населувањето на 600.000 бегалци во „грчка Македонија“ и предузимливоста на бегалците ја направија оваа област на Грција главна житница и економски ја унапредила областа на повеќе начини“. ⁷ Според нив „недостатокот од железнички пруги заедно со рамнодушниот однос кон патниот транспорт е делумната причина за сиромаштијата во Македонија“. ⁸ Истакнуваат дека од Солун кон внатрешноста на Македонија воделе неколку железнички пруги „главната линија за Србија по Вардар и долу по Морава со споредни пруги за Охрид и Штип и спојни пруги за Флорина⁹ и Битола кон Велес; главната линија од Грција од Солун за Атина и две линии кои водат источно од Солун за Драма од каде единечна линија води преку Тракија“, а додека од Бугарија „две линии од Софија водат до границата во близината на Кустендил и Петрич“ и „по април 1941 година беа направени планови за продолжување на овие линии низ Македонија“¹⁰. Во „јуни 1944 година линијата до Кустендил била продолжена до Куманово (на главната линија Солун – Белград) и се очекувала да се отвори за сообраќај за неколку недели, а теснолинејката за Петрич требало да се прошири и да се приклучи на грчката железничка пруга во Сидерокастро (Демир Хисар) и почетокот (првите 25 милји јужно од Горна Цумаја) се направени со конверзија на линијата со нормални шини“.¹¹

Во однос на состојбата во земјоделството во делот на Македонија во рамките на Кралството Југославија се констатирало дека истото

⁷ Велика Британија и Македонија (18 август 1944 – 8 мај 1945), Документи, том I, избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов (Скопје: Институт за национална историја, 1995), 17.

⁸ Велика Британија и Македонија, 29.

⁹ Лерин.

¹⁰ Велика Британија и Македонија, 29.

¹¹ Велика Британија и Македонија, 30.

било „примитивно...и се воведоа во мала мера методи за унапредување“. Констатираат дека главната култура во Македонија е тутунот, но на оние кои го одгледуваат им се „исплаќа смешна цена“.¹² По тутунот, втора главна култура бил афионот, а потоа оризот и памукот. За разлика од земјоделството, „индустријата беше ограничена на неколку пивари, фабрики за сапун и мелници за брашно, рудници за хром и традиционални ракотворби“. Нивниот заклучок бил дека „големиот дел од населението живее од одгледување овци и крави“.¹³ Во однос на состојбата во „Грчка Македонија“ тие истакнуваат дека истата била сосема променета по 1919 година со „населувањето на грчки бегалци од турска Тракија и Анадолија“.¹⁴ Со цел да им се „угоди на овие емигранти големите поседе беа поделени како и остатокот од општинските пасишта“. Исто така потенцираат дека „големи делови од мочуриштата и маларизираното земјиште беа исушени во долината на Вардар и Струма и се преземени мерки за обезбедување вода од артешки извори и се поставија доводни и одводни цевки. Комисијата за бегалци подели јаки животни и овци. Бегалците беа, воглавно, вешти, решителни, работливи и интелегентни“ и истите „енергично се посветија на обработување на необработливата земја прифаќајќи нови земјоделски методи и произведувајќи нови како и стари житарици“ и заклучуваат дека „Македонија со нејзините парчиња од плодна земја стана главна житарица на Грција“.¹⁵ Исто така, потенцираат дека „пред доаѓањето на бегалците, тутунот беше одгледуван воглавно во источна и централна Македонија“ а „новите колонисти“ го прошириле одгледувањето и во западна Македонија „што резултирало со надминување на побарувачката и требало да се преземат мерки за ограничување на производството“.¹⁶ Од своја страна бегалците успешно се занимавале со „градинарство во близината на големите градови и со производство на коноп и свила“. Според нивните сознанија „економската асимилација на бегалците се чини беше успешно завршена“.¹⁷

Според експертите на истражувачкиот оддел на британското Министерство за надворешни работи „грчкиот економски интерес“ кон Македонија бил голем. „Солун отсечен од северните граници на

¹² Велика Британија и Македонија, 30.

¹³ Велика Британија и Македонија, 30.

¹⁴ Велика Британија и Македонија, 30.

¹⁵ Велика Британија и Македонија, 30.

¹⁶ Велика Британија и Македонија, 31.

¹⁷ Велика Британија и Македонија, 31.

Грција од големиот дел од Македонија од 1918 година не напредувал“, а како причина била наведена „војната од 1914-1918 година,¹⁸ поразот во Мала Азија¹⁹ и светската економска криза“.²⁰ Тие биле сосема свесни дека „грчка Македонија е најбогатата од грчките провинции и е од голема важност за Грција поради нејзините житарици, пасишта, тутунската индустрија, сè уште целосно неискористените минерални ресурси и нејзиното цврсто селско население“.²¹

Во однос на „Бугарска Македонија“, тие истакнуваат дека таа област е „сиромашна и планинска“,²² и „бугарскиот основен економски интерес во Македонија лежи во добивањето на прикладен излез на Егејското Море“. Експертите на истражувачкиот оддел биле свесни дека Бугарија ќе можела да најде пазари за нејзините производи само во Централна Европа, „но додека светот да се врати на слободата на меѓународната трговија, Бугарија ќе има потреба да увезува стоки од прекуморските земји“. Според нив најдобриот излез за западна Бугарија бил Солун „или ако не Кавала“ и алтернативен излез може да се оствари „не во Македонија, туку во Дедеагач (Александрополис) во Тракија. Но исто така британските експерти биле сосема свесни дека отстапување територии на Бугарија на Егејскиот брег би наишло на спротивставување на Грција и Турција.“²³

Британската воена мисија *Conserve* која била стационирана во Македонија го известува одделот за Југославија и Албанија (7 септември 1944) дека кога пристигнале на територијата на Македонија, мисијата имала фонд од „двеста илјади и еден лев и сто златници“. Од тие средства во периодот од „шести април до единаесетти мај“ десет илјади лева биле искористени за храна, а на „први мај дваесет и една илјада лева и се дадени на Третата македонска бригада за да купи храна за ПАРТИЗАНИТЕ/“. На први јуни дваесет и четири златници им биле дадени на партизаните за да купат „три акумулатори во КИЛКИС²⁴ во ГРЦИЈА за време на контраофанзивата“, а втори јуни осумдесет илјади

¹⁸ Се однесува на Првата светска војна.

¹⁹ Се однесува на Грчко-турската војна (1919 - 1922) и турската војна за независност.

²⁰ Почетокот на Големата криза се поврзува со падот на берзата во Њујорк на 29 октомври 1929 година и траела се до раните 1930-ти, а опоравувањето почнало да се чувствува после 1935, а некаде и подоцна.

²¹ *Велика Британија и Македонија*, 33.

²² *Велика Британија и Македонија*, 33.

²³ *Велика Британија и Македонија*, 33.

²⁴ Кукуш.

лева и шеесет златници му биле дадени на „АПОСТОЛСКИ да купи храна на неговите сили во време на подоцнешната фаза од офанзивата“.²⁵

Исто така и британската воена мисија Abbeville го известува одделот за Југославија и Албанија (8 септември 1944) дека „неопходно потребно е да ни се испрати сета потребна облека, чевли, чорапи, долна облека, стенови, пушки бренови и бомби...“.²⁶ Истиот ден била испратена телеграма од британската заднинска мисија балкански воздушни сили на Маклин до Abbeville во која го известува дека „политиката на AFHQ²⁷е да ги снабдува партизаните со облека, оружје, медицински залихи и храна за водење на герилска војна“.²⁸

Во својот извештај од ноември 1944 година капетанот Ламби се осврнува и на економската ситуација во Македонија истакнувајќи дека „при крајот на јуни источна Македонија беше целосно осиромашена. Голем дел од селата беа запалени, храната и коњите земени и дури делови од облеката кои селаните не ги носеа во тоа време.

„Сé до авг/уст/ кога жетвата беше собрана, многу од селаните имаа доволно храна само за еден оброк дневно.

„За среќа, жетвата беше добра особено во долините и со капитулацијата на Бугарија²⁹ дистрибуцијата беше можна од долините кон планините. Приносот на ориз, р'ж, лен, памук и опиум беше одличен...“.³⁰ Од своја страна и одговорниот офицер на мисијата Bethesda (17 ноември 1944) го известува одговорниот офицер на 37 воена американска мисија дека градот Прилеп бил напуштен од страна на Германците и се „чини дека во градот нема недостаток на храна. Продавниците работат нормално со ограничена стока. Поголемиот дел од стоката била скриена за време на бугарската и германската окупација и сега повторно е изложена за продавање“. И во однос на Битола истакнал дека „преовладуваат истите услови како и во Прилеп“.³¹

Од своја страна одговорниот офицер на мисијата Bethesda го известува одделот за Југославија и Албанија дека го посетил Скопје (24 ноември 1944) каде се наоѓал „МАКЕДОНСКИОТ ГШ“, но Апостолски

²⁵ Британските воени мисии, 275.

²⁶ Британските воени мисии, 278.

²⁷ Сојузничкиот Главен Штаб.

²⁸ Британските воени мисии, 280.

²⁹ Бугарија капитулира на 9 септември 1944 година.

³⁰ Британските воени мисии, 363.

³¹ Британските воени мисии, 390-391.

бил отсутен. Меѓу другото истакнува дека „СКОПЈЕ многу пати е бомбардиран и има камуфлирани бомби кои ПАРТИЗАНИТЕ сеуште ги демонтираат. Поголеми штети на јавните згради и железничката станица. Железничкиот мост преку реката ВАРДАР е уништен“.³² Истиот ден со друга телеграма се известува дека „железничкиот мост кај ВЕЛЕС преку реката ВАРДАР е целосно уништен. Железничката пруга ГРАДСКО – СКОПЈЕ е прекината и железничките прагови се пресечени со механички плуг и мостовите се уништени по целата нивна должина од ХУНИТЕ“.³³

Од амбасадата на Велика Британија во Москва (27 ноември 1944) била испратена телеграма во која се пренесувале разговорите „од локалните странски новинари за аспирациите на Југославија“ добиени од југословенската делегација предводена од потпретседателот на НКОЈ³⁴ Едвард Кардељ, југословенскиот амбасадор во СССР, Станоје Симиќ и министерот претседател и министер за надворешни работи на Кралската југословенска влада д-р Иван Шубашиќ и Владимир Велебит.

Она што можеле новинарите да го дознаат било дека „Тито и партизаните“ биле сигурни дека „идејата за федерално решение на југословенскиот проблем, базиран на локални народни влади во рамките на ‘строга партијност, се голем извор на моќ“ и дека „младите генерации таму се уморни од националните несогласици и вознемирени во барањето излез од тоа“.³⁵ Тие биле информирани дека на внатрешен план во секоја од федералните области ќе биде формиран Народноослободителен фронт и ќе се воведе „селанска демократија – секогаш популарна на Балканот“ и дека сè уште не се покренувало прашањето за приватната сопственост. Исто така биле информирани дека „транспортот, воените работи и т.н. ќе бидат во рацете на централната влада која ќе биде ‘еднопартииска‘“.³⁶

Едно од прашањата кое посебно ги интересирало новинарите било и прашањето „до кој степен партизаните успеаја да ја остварат нивната политика во формирањето на македонската федерална единица“.³⁷ Од своја страна британскиот шеф на воените мисии во Југославија Фицрој Меклин сметал дека и покрај фактот што македонското раководство сметало дека проблемите се решени „со самото прокла-

³² Британските воени мисии, 396.

³³ Британските воени мисии, 396.

³⁴ Национален комитет на Народното ослободување на Југославија.

³⁵ Велика Британија и Македонија, 66.

³⁶ Велика Британија и Македонија, 67.

³⁷ Велика Британија и Македонија, 136.

мирање на македонската автономија“ според него, било сосема очигледно дека „вистинското решение може да се постигне преку долг процес на образование, административна и економска реконструкција“.³⁸ Маклин посебно се осврнува на фактот дека Македонците се повикувале на донесените одлуки од Второто заседание на АВНОЈ³⁹ со кои на Македонија и била дадена „целосна автономија“ и со што „доби целосен статус во секој поглед како Србија, Црна Гора, Хрватска и Словенија“ во новата југословенска федерација. Како прв чекор кон реализирањето на таа нова состојба било организирањето на Првото заседание на АСНОМ⁴⁰ „како претставничка федерална власт“. Но Маклин, како искусен политичар, сметал дека „ќе има голема разлика од одлуката за автономија која партизаните имаат намера да ја дозволат во различни сфери од македонскиот национален живот“. Според неговите опсервации „во културата Македонија ќе добие моментална и целосна автономија“, додека во „политичките и административните работи толку автономија колку што може да се поднесе“, а во „економскиот живот постојат мали знаци на автономија“ и „може да се воведат спротивна политика од контролата на централната држава“.⁴¹

Во однос на културата тој истакнува дека „македонската културна автономија веднаш го најде својот израз во официјалното стимулирање дадено на македонскиот јазик“, бидејќи како што нагласува Маклин „досега беше негирано и се сметаше за српски или бугарски дијалект според националните предрасуди на спротивставените идеологии“.⁴² Тој нагласува дека новата власт во Македонија секојдневно го печати весникот „Нова Македонија“ и други книги кои „сега секојдневно се печатат на македонски јазик“ и дека „посебно место им е дадено на македонските песни и поеми“.⁴³ Во однос на образованието Маклин се осврнува на напорите кои ги правела власта за „школување и развој на најзаостанатите делови од населението“ и дека „антифашистичкиот фронт на жените „добил поддршка од македонските жени“, а за да се привлече „заостанатото турско малцинство, свечено е прославен Бајрам со масовно собирање во Скопје и со континуиран публицитет во печатот“.⁴⁴

³⁸ Велика Британија и Македонија, 136.

³⁹ Антифашистичко собрание на Народното ослободување на Југославија.

⁴⁰ Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија.

⁴¹ Велика Британија и Македонија, 136-137.

⁴² Велика Британија и Македонија, 137.

⁴³ Велика Британија и Македонија, 137.

⁴⁴ Велика Британија и Македонија, 137.

Меѓутоа, покрај чекорите кои биле правени на полето на образованието, културата и еманципацијата на жената „правото на политичка и административна автономија“ се применувала „многу срамежливо“ и покрај фактот што тоа право им било признато на Македонците од другите народи на Југославија, а „особено од Србите“ кај кои што сè уште имало „уверувањето дека не постои Македонија, но само ‘Јужна Србија’“. Како потврда на тоа Маклин ја наведува статијата објавена во весникот „Борба“ во која се критикувал еден состанок на „воспитувачите од Ниш кои се согласија со изјавата дадена од еден говорник во насока дека Македонија е „само дел од Голема Србија“. Во тој контекст во статијата се обвинува дека на состанокот на Антифашистичкиот фронт на жените, одржан во Ниш, „на еден делегат од Македонија му беше одбиено правото да зборува на својот јазик“.⁴⁵ Во однос на вака настанатата ситуација Маклин, кој добро ја познавал историјата на Балканот и асимилаторските чекори на Србите кон Македонците низ историјата, ќе истакне: „Ако Србите се бавни во признавањето на правото на Македонците како еднакви партнери во југословенската држава, Македонците од нивна страна не се брзи во простувањето на неодамнешната експлоататорска хегемонија“. Македонија, според Маклин, во периодот меѓу двете светски војни се сметала „за колонија – еден вид јужно-словенски Сибир“, во кој биле прогонувани корумпираните, неспособни, непослушни граѓански лица“ и дека нивната задача „беше што помалку да ја подобрат положбата на населението, отколку пропаганда за големосрпската идеја“.⁴⁶ Несомнено дека процесот на воведување на новата администрација во штотуку формираната федерална Македонија се одвивал бавно и дека сè уште непосредно по ослободувањето функционираше системот на „комитети или ‘одбор’ со што се намалуваа бројот на потребните лица за администрација, што било причина да се чувствува недостаток на македонски граѓански лица“.⁴⁷ Маклин сметал дека „поогорчени од македонскиот народ од старите власти се српските колонисти населени со владин подарок на македонска земја“,⁴⁸ бидејќи „големосрпскиот поглед на овие колонисти со економските привилегии биле една од основните причини за нетрпеливоста меѓу македонското население“.⁴⁹ Дека таа нетрпеливост била очигледна и по ослободувањето, било потврдено и од по-

⁴⁵ Велика Британија и Македонија, 137.

⁴⁶ Велика Британија и Македонија, 137.

⁴⁷ Велика Британија и Македонија, 138.

⁴⁸ Велика Британија и Македонија, 138.

⁴⁹ Велика Британија и Македонија, 138.

сетата на Македонија на поп Влада Зечевиќ,⁵⁰ повереник за внатрешни работи на Националниот комитет на Југославија кој за време на својата посета на Македонија истакнал дека во Македонија била во тек „пре-распределба на земјата со што, тој се надева, ќе се задоволат потребите на сиромашното македонско селанство без целосно да им биде одземена од српските доселеници“.⁵¹

Од своја страна британскиот капетан Мекдоналд во својот извештај (4 декември 1944) се осврнува во посебен дел на економската состојба во Македонија. Во тој контекст тој истакнува дека „Македонија е потенцијално богата, но единствена пречка кон било каков економски развиток се апатијата на народот и нивната мрзливост. Широк е спектарот на житните растенија кои успеваат – пченка, жито, р’ж, лен, памук и тутун“, и во Македонија има „сè уште неискористени големи рудни богатства. Имаат пространи шуми, особено буки“.

„Сиромаштијата е многу голема и селаните живеат во нечистотијата од свињите и домашните животни како резултат од мрзливост“.

„Облеката е од најлошите. Нивниот живот е многу едноставен. Нивната единствена грижа е да обезбедат доволно храна за да се задоволат себе си и своите семејства преку зимата“. Според него „преку една програма за едукација, хигиена и здравје животниот стандард би можел да се подобри за кусо време. Партизанското движење е свесно за ова и често нивните коментари за село што гори се дека тоа е добра работа, бидејќи тие можат да почнат од почеток со едуцирање на селаните. Не постојат никакви показатели за гладување“.

„Дебарската област е една од најлошите во која сме биле, но ние имавме доволно храна од леб и варено јагне. Селаните сега се во многу

⁵⁰ Роден е на 21 март 1903 година во Лозница. Геолошкиот факултет го завршил во Белград. Од 1927 до 1941 година работел како свештеник во Крупањ. Во април 1941 година се пријавил како доброволец во Кралската југословенска војска. По капитулацијата на Југославија се вратил дома. Во август 1941 година учествуваа во подигањето на народното востание. Се приклучува кон четниците. По нападот на Шабац, партизаните и четниците се разделуваат и поп Зечевиќ со околу 500 четници преминува на страната на партизаните. Член на КПЈ е од 1942 година. За време на војната бил заменик политички комесар, член на Врховниот штаб на на НОВ и ПОЈ, член на Извршниот одбор на АВНОЈ, повереник на верскиот оддел на Првото заседание на АВНОЈ, член на Националниот комитет за ослободување на Југославија и комесар за внатрешни работи. По ослободувањето на Југославија извршувал повеќе одговорни државни функции. Починал во Белград на 26 октомври 1970 година.

⁵¹ Велика Британија и Македонија, 138.

подобра ситуација од пред војната, бидејќи не треба да плаќаат даноци“. И на крајот Мекдонад ќе заклучи:

„(1) природните ресурси стојат на располагање со што многу може да се унапреди сегашниот животен стандард.

(II) за да се развие тоа, луѓето треба да се едуцираат за да бараат повисок стандард, зголемување на производството и распространување на општа просветеност во Македонија.

(III) сметам дека во сегашниот момент постои голем број службеници за спроведување на оваа програма. Првата работа што тие ќе треба да ја направат е едуцирање и увежбување на класа од граѓански службеници и администратори“.⁵²

Кон ситуацијата во Македонија се осврнува и член на воената мисија на САД во Македонија до одговорниот на мисијата, мајорот Дикинсон (5 декември 1944). Опсервацијата се однесува на состојбата околу градовите „Штип, Кочани, Царево Село, Струмица и Радовиш“. Во делот кој се однесува на „Општата состојба на народот“ американскиот разузнавач ќе истакне дека „на народот од областа му недостига облека. Она што го носат вообичаено е ограничено на она што можат да го направат самите“. Тоа пред сè се однесувало на селаните кои живееле по планините „по селата населението употребува нормални облеку“ и дека истата се добивала од Бугарија, а во „последните три години речиси било невозможно да се добијат нови залихи“.⁵³ Американскиот разузнавач и покрај фактот што не ја познавал добро историјата на македонскиот народ, од разговорите кои ги имал со народот, сфатил дека „народот со векови бил уназадуван од другите држави кои го владееле и сето тоа го успорило неговиот прогрес. Тие имаат многу малку индустрија. Исто така, им недостигаат и училишта од повисок степен. Ако некој сака да студира медицина, право или инженерство, мора да замине во друга држава на студии. Како целина, народот е многу необразован и некултурен. Нивните села се концентрација на нечистотија и сиромаштија, дури и во поголемите села во долините, каде што луѓето се во многу подобра ситуација“.⁵⁴

Исто така за состојбата по ослободувањето на Скопје се осврнува и директорот на францускиот колеџ во Скопје во писмото упатено до градоначалникот на Квебек. Тој истакнува дека „меѓу 7 и 13 ноември

⁵² Британските воени мисии, 424.

⁵³ Воените мисии на Соединетите Американски Држави во Македонија 1944 – 1945, документи т. 1, избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов (Скопје: 2008) 73.

⁵⁴ Воените мисии на Соединетите Американски Држави, 74.

1944 година Германците ги дигнале во воздух сите железнички линии, железнички и патни мостови, минирајќи ги дури и второстепените патишта како и скопската радио станица и сите јавни згради. Во текот на ноќта на 12 спрема 13 ноември тие ја дигнаа во воздух и главната пошта, во непосредна близина на нашиот колеџ, нанесувајќи и големи загуби на нашата зграда. За време на уличните борби на 13 ноември 1944 година пред силите на маршал ТИТО да влезат во градот, нашиот колеџ беше директно погоден од две минофрлачки гранати кои беа испукани од куса оддалеченост и експлодираа внатре нанесувајќи понатамошни уништувања. За среќа никој не беше убиен или ранет...⁵⁵Понатаму во својот допис тој истакнува дека Македонија по прогласувањето за независна држава во рамките на југословенската федерација властите се обидуваат да ја реорганизираат земјата, но дека таа задача била многу тешка и се должела на фактот што „Бугарите и Германците со заеднички сили ја испразнија земјата од залихите на храна и со цел да го отежнат доставувањето на било каква помош, извршија систематско уништување на сите комуникации. Ќе бидат потребни многу месеци додека да се поправат железничките пруги, патиштата и мостовите за да можат повторно да се употребат; и дури и тогаш транспортот на стока, градежни материјали и т.н. ќе биде тежок, бидејќи практично сите вагони и локомотиви како и колите се целосно уништени“. Исто така се осврнува и на состојбата во училиштето нагласувајќи дека „имаат недостаток од опрема за прва помош во која би имало како основно завои, неколку инструменти и лекови кои би им помогнале да дадеме прва помош барем на нашите ученици со години ослабнати од сиромаштијата и неисхранетост. Аптеките исто така се уништени или дури целосно опљачкани и недостасуваат дури и најосновни лекарства. Семејствата кои се преокупирани со нивните секојдневни проблеми, практично се во неможност да се грижат за физичкото здравје на нивните деца и да ја префрлат грижата на училиштата за да се ослободат од оваа грижа. Ако кон ова се додаде големиот недостаток на лекарства и на медицински лица, недостатокот од болници, исто така, уништените или дури опљачкани и испразнети од целокупниот нивен мебел и додатните делови, вие можете да ја сфатите големата задача со која се соочуваат нашите воспитувачи, ако тие сакаат совесно да ја извршат својата мисија“.⁵⁶

Во телеграмата (29 декември 1944) до британското Министерство за надворешни работи Маклин ќе истакне дека „економската си-

⁵⁵ *Британските воени мисии*, 439.

⁵⁶ *Британските воени мисии*, 439.

туација овде е лоша, пред сè, поради недостиг на транспорт и неефикасност“ и дека во тој период, еден месец по ослободувањето на Македонија, имало „доволно храна“, но акутен бил проблемот со дистрибуцијата.⁵⁷ Таквата состојба, сметал Маклин, не можела да се смета за дефинитивна, бидејќи сè уште било непознаница какви ќе бидат импликациите „од автономијата во економијата“. Според она што го преземал македонскиот државен врв било очигледно дека „посебниот карактер на македонската економија сугерира спротивни тенденции кон српскиот централизам“.⁵⁸ Како главни земјоделски култури ги наведува опиумот и тутунот кои доколку „умно се унапредуваат од државата, можеле да бидат со големи потенцијални вредности“. Според него главниот приход на државата го обезбедувал тутунот кој бил откупван од монополите со „фиксиран ниски цени“. Она што посебно го забележал Маклин бил фактот што „државата не учествува во организирањето или унапредувањето на одгледувањето со што селаните би можеле да добијат голема помош преку совети на експерти за методите на одгледување, за моделите на плантажи, финансиска помош, кооперација и т.н.“. Таквиот пристап, сметал Маклин, можел да и донесе „многу поголеми економски резултати на државата“⁵⁹ и заклучува дека доколку Југославија „контролирана од партизаните, имала намера да преземе било каков успешен експеримент во земјоделската колективизација“, тоа би можела да го направи најдобро на „тутунските полиња во Македонија“.⁶⁰

На своите претпоставени, за состојбата во Македонија, тој им го приопштува и разговорот што го имале двајца членови на персоналот на американската амбасада во Белград со Емануел Чучков, министер за правда во владата на Демократска федеративна Југославија. Во разговорот Чучков ќе истакне дека според него било важно „сојузниците да ја разберат ситуацијата во Македонија и да сфатат дека Македонците се сметаат себе си за посебен народ“ и дека Македонците биле многу задоволни со „нејзиниот федерален статус во рамките на југословенската држава“ и притоа објаснил дека идејата за федерација не им била нова на Македонците кои претходно „претпоставувале да добијат степен на автономија како федерална единица во јужнословенската федерација“. Она што можеле да го заклучат членовите на американски-

⁵⁷ Велика Британија и Македонија, 120.

⁵⁸ Велика Британија и Македонија, 138.

⁵⁹ Велика Британија и Македонија, 138-139.

⁶⁰ Велика Британија и Македонија, 139.

от персонал, било дека „Македонците имаат многу конкретни идеи за степенот на автономијата“ кои произлегувале од статусот на Македонија во федерацијата. Тој истакнал дека Македонците на внатрешен план планирале да делуваат „скоро на полно независно од остатокот на југословенската држава“, што од своја страна можело да предизвика „голема загриженост кај централната влада“.⁶¹ На прашањето за формирањето на нови административни области во Македонија Чучков одговорил дека иако не е експерт од таа област, „таа поделба во основа е иста како онаа од пред 1941 година“, но „сега се подобрени и под еден административен центар се вклучени сите села и области кои се граничат географски со тој центар“.⁶² Со претходната поделба границите на областите биле неограничени и „производите од една област кои биле наменети за еден град често беа вклучени во административната област на друга“. Тоа самото по себе водело кон „неефикасност и им причинуваше на селаните големи тешкотии“.⁶³

Во однос на границата меѓу Македонија и Србија, Чучков истакнал дека таа е „историска, т.е. линијата која оди од исток кон запад баш северно од Куманово и јужно од Качаник“.⁶⁴

Во однос на земјоделството Чучков истакнал дека во Македонија се правеле напори за „унапредување на житарството“, но поради некавалитетноста на почвата, тоа било напуштено и во иднина ќе бидат насочени кон „одгледување на ориз, сусам афион, тутун“, култури кои можеле полесно да се одгледуваат. Во однос на индустријата Чучков истакнал дека Македонија „никогаш немала многу фабрики, но цел на македонската влада е да го помогне ова и да ги зголеми индустриските претпријатија за производство на производи кои ќе се произведуваат во рамките на македонските граници“.⁶⁵ Според неговите сознанија главните индустриски капацитети од пред војната: рудникот Алатини, рудникот за хром Радушa и „оловните рудници близу Штип“ не

⁶¹ Во периодот непосредно по одржувањето на Првото заседание на АСНОМ и формирањето на Президиумот и назначувањето на поверениците македонскиот политички врв во однос на Централата во Белград почнал да се однесува сосема самостојно. Поради тој факт било одржана Второто заседание на АСНОМ на кое политиката на т.н. сепаратистичка и антикомунистичка група во која биле Методија Андонов Ченто, Павел Шатев, Венко Марковски, Михаило Апостолски, Петар Пирузе, Емануел Чучков, Димитар Влахов и др. била осудена од страна на емисарите од Белград Едвард Кардељ, Светозар Вукмановиќ – Темпо и др.

⁶² Велика Британија и Македонија, 196.

⁶³ Велика Британија и Македонија, 196.

⁶⁴ Велика Британија и Македонија, 196.

⁶⁵ Велика Британија и Македонија, 196.

претрпеле големи штети и со мали интервенции биле подготвени да продолжат со својата работа“.⁶⁶ Исто така тој се осврнал и на реконструкцијата на железничката пруга и патиштата“. Имено при повлекувањето на Германците од Македонија, тие ја уништиле железничката пруга до Гевгелија. Според Чучков, до март 1944 година, била поправена скоро целата железничка пруга, освен делот на потегот од Велес до Гевгелија и делот од Битола до грчката граница“. На прашањето од членовите на американската амбасада дали „српските колонисти ќе можат слободно да се вратат во Македонија“, Чучков „одговори тривијално дека сите Југословени, природно, ќе бидат слободни да дојдат во Македонија, ако тие сакаат“. Но во однос на враќањето на српските службеници на своите стари места, а кои ја напуштиле Македонија по бугарската окупација, Чучков одговорил дека „прашањето дали ќе се вратат...зависи од македонската влада, а не од централната влада“. Тој потенцирал дека македонската влада сакала да ги пополни испразнените административни места со „Македонци со тоа што ќе покаже дека има луѓе да ги пополнат местата“. Заклучокот на двајцата членови на персоналот на американската амбасада бил дека „изгледа неверојатно македонските власти да изразат подготвеност да ги вратат старите службеници“. Наведуваат дека пред Втората светска војна полицијата во Македонија била „скоро целата српска и полициските шефови беа Срби“. Затоа по ослободувањето, истакнуваат тие „милицијата е македонска и природно шефот на милицијата да биде Македонец“.⁶⁷

Американските претставници од персоналот на американската амбасада покажале интерес и во однос на распределбата на земјата. Во тој контекст Чучков одговорил дека до почетокот на војната Србите можеле лесно да купуваат земја во Македонија, „а како резултат на тоа Македонците за кои купувањето земја не беше лесно беа истерани од најплодните делови на земјата“. Тој нагласил дека што е можно побргу македонските власти ќе пристапиле кон „распределба на земјата во корист на Македонците и дека српските колонисти, ако е можно ќе бидат вратени во Србија“. Тој истакнал дека во Банат 30% од земјата била во сопственост и обработувана од Германците, а густината на населението била 9 на км² обработлива земја, додека во Македонија била 350, и сугерира дека „Србите од Македонија би можеле да бидат преселени на местата на Германците во Банат“.⁶⁸

⁶⁶ Велика Британија и Македонија, 196.

⁶⁷ Велика Британија и Македонија, 197.

⁶⁸ Велика Британија и Македонија, 197.

Во разговорот Чучков посебно се осврнал и на прашањето за црквата потенцирајќи дека „пред војната еден од главните обиди за србизирање на Македонците се правеше преку тој медиум“ и дека скоро „сите свештеници беа Срби“ што од своја страна било многу „непопуларно кај Македонците кои беа крајно националистички расположени“ и „Македонците ќе признаат само црква управувана од нив самите со македонски свештеници“.⁶⁹ Решението на црковното прашање според Чучков лежел во „федерална југословенска црква“ имајќи предвид дека претходната црква била српска со „пипала во Македонија, Босна и други делови од Југославија“. Се надевал дека ќе дојде до формирање на „одделни православни цркви во секоја од федералните единици од кои секоја по ред ќе биде верна на централната југословенска патријаршија“.⁷⁰ Но во случај таквата идеја да не се реализира, истакнал дека „македонската црква ќе биде принудена да се однесува шизматички како што бугарската црква се однесувала околу седумдесет години“.⁷¹ Во тој контекст Чучков го нападнал и српскиот митрополит Јосиф од Скопје кој за време на војната соработувал со четничкиот експонент во Македонија Трбиќ Војче⁷² и се борел против НОВ и ПО на Македонија. Чучков го сметал митрополитот Јосиф за „подлизурко кој е неспособен да биде избран за заменик на митрополитот Гаврил, на кого му се восхитуваат“.⁷³ Членовите на американската амбасада истакнале, како дообјаснување, дека митрополитот Јосиф бил Србин кој самоволно се нарекувал „митрополит на Скопје и ја зголемил лутината на сите Македонци“ кога заминал за Москва „претставувајќи ја македонската црква“.⁷⁴ Чучков потенцирал дека „македонското црковно собрание испратило поздрав до Светиот Синод, чиј авторитет тие го признаваат, но не и митрополитот Јосиф“.⁷⁵ Членовите на американската амбасада сметале дека „неодамнешната посета на митрополитот на Москва беше причина да се отфрли македонското барање за посебна црква“.⁷⁶

⁶⁹ Велика Британија и Македонија, 197.

⁷⁰ Велика Британија и Македонија, 197.

⁷¹ Велика Британија и Македонија, 198.

⁷² Миливоје Трбиќ- Војче (Браилово, Прилепско, 13 април 1913-Риле-во, Прилепско 1946). Син на четникот Василие Трбиќ. Во текот на Втората светска војна во јуни 1942 година бил испратен од Равногорското движење на Дража Михајловиќ во Вардарска Македонија за да формира чети. Тој бил водач на поречките четнички сили во текот на Втората светска војна.

⁷³ Велика Британија и Македонија, 198.

⁷⁴ Велика Британија и Македонија, 198.

⁷⁵ Велика Британија и Македонија, 198.

⁷⁶ Велика Британија и Македонија, 198.

Во однос на изборите во Македонија Чучков истакнал дека истите имале голем успех, бидејќи повеќе од 90% од населението излегло на гласање. Тој нагласил дека кандидатите биле избирани слободно од народот. Како пример посочил град од 10.000 жители кој бил поделен на четири реони секој од по пет улици. На јавен собир секоја од улиците избирала по два члена, а потоа се одржувал собир на реонот на кој што сите оние што имале нешто против кандидатите го изнесувале јавно и ако се утврдело дека е вистина, кандидатот се исклучувал. Оние што поминувале се истакнувале на изборите како кандидати на тајните избори. Тој нагласил дека немало „убедување ниту од полицијата или од армијата за време на изборите“.⁷⁷

Кон писмото на двајцата членови на персоналот на американската амбасада бил поднесен и прилог за административната поделба на Македонија. Тие го запознаваат министерот дека со одлука на АСНОМ објавена на 13 февруари 1945 година Македонија била поделена административно во осум окрузи:

- „(1) Скопје, кој се состои од областа Тетово, Гостивар и Ростуше.
- (2) Куманово, кој се состои од областа, Куманово, Кратово и Крива Паланка.
- (3) Штип, кој се состои од областа Штип, Кочани, Царево Село и Радовиш.
- (4) Струмица, кој се состои од областа Струмица, Берово, Валандово и Гевгелија.
- (5) Велес се состои од областа Велес, Св. Николе, Неготино и Кавадарци.
- (6) Прилеп, кој се состои од областа Прилеп, Брод, Крушево, Кичево.
- (7) Битола, кој се состои од Битола, Ресен и Мариово.
- (8) Охрид, кој се состои од областа Охрид, Струга и Дебар“.⁷⁸

Исто така Чучков се осврнал и на работата на „судот на национална чест“. При тоа истакнал дека бројот на македонските цивили егзекутирани за злочини за време на војната и по ослободувањето бил мал и се движел „околу седумдесет“. Причините поради кои биле убиени, според него, биле поради „материјална и културна соработка,

⁷⁷ Велика Британија и Македонија, 198.

⁷⁸ Велика Британија и Македонија, 200.

шпионирање, информирање и т.н.“, а оние кои биле фатени при повлекувањето на Германците со оружје, биле стрелани на лице место.⁷⁹

Несомнено дека во овој период актуелно станало прашањето за обнова на железничката пруга која на неколку места била во прекин. Во тој контекст мајорот Милер во својот извештај (5 јануари 1945) до одговорниот офицер на 37-та американска воена мисија известува дека „набавката од РУСИЈА кои се очекуваа за поправка на железничките пруги и мостовите, сè уште не е пристигната. Се известува дека БУГАРИЈА испратила некои материјали, но тие не се доволни. Снегот и времето ги оневозможуваат поправките. Патот од СКОПЈЕ до ВРАЊЕ е блокиран со снег. В/оениот/ транспорт за БЕЛГРАД сега оди преку СОФИЈА“, а „теснолинејката меѓу ХАНРИЕВО и ГОСТИВАР работи, се известува дека дневно сообраќаат два воза“.⁸⁰ Движењето на сојузничките воени мисии било ограничено од страна на ГШ на НОВ и ПО на Македонија за што се зборува во телеграмата од Британската воена мисија Bethesda до одделот за Југославија и Албанија (15 јануари 1945) дека добиле „дозвола од МАКЕДОНСКИОТ ГШ да одиме на четири дневно скијање. Намерата е да одиме со цип за КРУШЕВО. Нормално нашите движења надвор од СКОПЈЕ се ограничени. Ова ни овозможува на некој начин да можеме, повторувам, да можеме да дојдеме до информации“.⁸¹

Британските и американските обавештајци со посебно внимание ја следеле ситуацијата во Македонија од сите аспекти. Така американски известувач известува дека за изјавата (11 јануари 1945) на Димитар Влахов кој во однос на ситуацијата со храна истакнал дека „резервите од пченка што се на располагање во Македонија ќе истрајат сè до април 1945 година. Од 7.000.000 кг. ориз, 3.000.000 ќе бидат испратени во другите делови на Југославија штом ќе биде организиран транспортот“.⁸²

Она што е посебно интересно е што мисијата Bethesda (25 јануари 1945) бара од одделот за Југославија и Албанија, меѓу другото, „идната пропаганда да биде на МАКЕДОНСКИ јазик на КИРИЛИЦА, повторувам КИРИЛИЦА. МАКЕДОНЦИТЕ се многу свесни за својата

⁷⁹ Непосредно по завршувањето на војната од страна на новата комунистичка власт беа извршени неколку масовни убиства во повеќе градови (Велес, Ресен, Струмица и др.) во Македонија без да бидат одржани судски процеси. *Велика Британија и Македонија*, 199.

⁸⁰ *Британските воени мисии*, 454.

⁸¹ *Британските воени мисии*, 457.

⁸² *Воените мисии на Соединетите Американски Држави*, 82.

нова независност...Владата се обидува да воведи МАКЕДОНСКИ јазик и институционални закони...“⁸³

Британските и американските воени мисии во Македонија ќе ги снабдуваат своите штабови со информации сè до мај 1945 година кога во Белград за британски амбасадор е поставен Ралф Стивенсон, а во Скопје е поставен конзул. Од тој момент извештаите кои се испраќаат од воени преминуваат во политички извештаи.

Литература:

Велика Британија и Македонија (18 август 1944 – 8 мај 1945), Документи, том I, избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов (Скопје: Институт за национална историја, 1995).

Велика Британија и македонското национално прашање (август 1944 – 1948), (Скопје: Институт за национална историја, Екопрес Магна-скен, 1997).

Британските воени мисии во Македонија, документи 1942 – 1945, избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов (Скопје: Државен архив на Република Македонија, Матица Македонска, 2000).

Воените мисии на Соединетите Американски Држави во Македонија 1944 – 1945, документи т. I, избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов (Скопје: Институт за национална историја, 2008).

⁸³ *Британските воени мисии, 460.*